

הוספה בשורת הגאולה

ל.ב.

ויש להוסיף ולהדגיש הקשר והשייכות דאהבת ישראל להגאולה העתידה – לא (רק) מפני שביטול הגלות הוא ע"י ביטול סיבת הגלות (שבא ע"י ההיפך דאהבת ישראל¹), שהרי בעמדנו לאחרי סיום מעשינו ועבודתנו כל זמן משך הגלות, לאחרי סיום כל מ"ב המסעות ב"מדבר העמים"², נמצאים כבר "על ירדן ירחו"³ (דרגתו של משיח ד"מורח ודאין"⁴), על סף הגאולה, בודאי שכבר נתתקנה סיבת הגלות, ולכן, ההדגשה דאהבת ישראל היא – בתור טעימה ועד להתחלה דהגאולה האמיתית והשלימה הקשורה עם נקודת האחדות שלמעלה מהתחלקות, שמודגשת באחדותם של ישראל, מצד בחי' היחידה (דרגה החמישית) שבכל ישראל בשווה, שהיא ניצוץ מנשמתו של משיח⁵, יחידה הכללית⁶.

(משיחות ש"פ מסות מסעי, ב' מנחם אב תנש"א)

- (1) ראה יומא ט, ב.
- (2) ראה לקו"ת פרשתנו פה, ג ואילך.
- (3) פרשתנו לג, מח.
- (4) סנהדרין צג, ב. וראה לקו"ת פרשתנו פט, ב.
- (5) כידוע שהפסוק "דרך כוכב מיעקב" שקאי על מלך המשיח, קאי גם על כאו"א מישראל שנמשל לכוכב, כיון שבכאו"א מישראל יש ניצוץ מנשמת משיח (ראה לקו"ש ח"ב ע' 599. וש"נ).
- (6) רמ"ז לזח"ב מ, ב. ולזח"ג רס, ב. ועוד.

For this and other books on Moshiach & Geulah, go to:

<http://www.torah4blind.org>

To dedicate an issue in honor of a loved one, call (323) 934-7095

הכתובת להשיג השיחות באינטרנט:
<http://www.torah4blind.org>

ספרי' — אוצר החסידים — ליובאוויטש

לקוטי שיחות

מכבוד קדושת

אדמו"ר מנחם מענדל

שניאורסאהן

מליובאוויטש

ממו"מ

מתורגם ומעובד לפי השיחות של לקוטי שיחות חלק כג

(תרגום הפשי)

יוצא לאור על ידי

"מכון לוי יצחק"

כפר חב"ד ב'

שנת חמשת אלפים שבע מאות שבעים ושמונה לבריאה

ובודאי תנצלו במילואם ימים אלה, שהם ימי הכנה לשנה החדשה הבאה עלינו ועל כל ישראל לטובה, להתחזק בהנהגה של "אני לדודי", כלומר הנהגה חדורה אהבת ה' וחסד ורחמים ותשוקה למלא רצונו,

ומובטח לכם ש"דודי" – שהשם יתברך מצליח אתכם ומברך אתכם וכל הקרוב ויקר לכם בכל המצטרך בגשמיות וברוחניות גם יחד.

והשם אלקים צבאות יאר פניו אל כל אחד ואחת – בתוך כאחב"י – שליט"א ונושעה.

בברכה להצלחה ולבשורות טובות

לזכות

כ"ק אדוננו מזרנו זרבינו

מלך המשיח

ויה"ר שע"י קיום הוראת

כ"ק אדמו"ר מלך המשיח (בשיחת ב' ניסן ה'תשמ"ח)

להכריזו יחי, יקויים הבטחתו הק',

שההכרזה תפעל ביאת דוד מלכא משיחא'

יחי אדוננו מזרנו זרבינו מלך המשיח

לעולם ועד

מסעי

א. אלה מסעי כולל את החניות

נאמר בתורה "אלה מסעי בני ישראל", ולאחר מכן מפורטים כל המקומות. ועל כך שואלים:

מציינים כאן את מקומות החניה במשך המסע הארוך, ואין הכוונה להזכיר את חלקי הנסיעה בין החניות, אלא רק את המקומות שבהם עצרו מנסיעה.

ואם כך, לא היה צריך להיכתב "אלה מסעי בני ישראל", אלא "אלה חניות בני ישראל" – אלה המקומות שבהם עצרו ישראל ונחוו?

יותר מכך: במשך רובן של ארבעים השנים של שהות ישראל במדבר, הם היו במצב של חניה במקומות החניה³, ולא בנסיעה ממקום למקום. ואם כך התורה היתה צריכה להדגיש, בספרה על שהותם של ישראל במדבר, את החניות.

לכאורה, ניתן לתרץ זאת לפי דברי רש"י לפני כן: על המילים "בכל מסעיהם" הנאמרות בסוף פרשת פקודי מפרש רש"י "מקום חנייתן אף הוא קרוי מסע וכן .. אלה מסעי .. לפי שממקום החניה חזרו ונסעו, לכך נקראו כולן מסעות". כלומר, המילה "מסעי" כוללת את שני הסוגים הן את "ויסעו" והן את "ויחנו".

אך פירוש זה עצמו טעון הסבר: "מקום חנייתן" נקרא "מסע" .. לפי שממקום החניה

חזרו ונסעו". לכאורה, להיפך: "ויחנו" הוא הסיום וההשלמה של "ויסעו" שלפני כן, כי מטרת הנסיעה היא להגיע ל"מקום החניה", ואם כך צריכה פעולת "ויסעו" להיכלל ב"ויחנו", ולא להיפך?

בנוסף לכך: אף אם המילה "מסע" כוללת גם את החניה בין מסע למסע, בכל זאת אין מובן כל כך בענייננו: ההדגשה העיקרית כאן היא על החניות², כדלעיל, ולכן לא היה צריך להתבטא במילה "מסעי" שמשמעותה העיקרית היא לגבי "ויסעו", אם כי "מקום חנייתן אף הוא קרוי מסע".

ב. המטרה העיקרית היא הנסיעה לארץ ישראל

ניתן להשיב על כך:

המטרה של "ויסעו... ויחנו..." היתה להיכנס לארץ ישראל. המטרה לא היתה החניות עצמן, אלא המסע הבא אשר יקרב את בני ישראל אל ארץ ישראל.

ולכן מכונות גם החניות בכינוי "מסע", כי החניות לא היו מטרה בפני עצמה⁴, אלא מנוחה והפסקה כדי לאפשר את המשך ההליכה – ממקום החניה חזרו ונסעו⁵, לכיוון ארץ ישראל⁵.

אך עדיין אין הענין "חלק": מן הנאמר בפסוק "אלה מסעי" בלשון רבים, מובן, שהתורה אינה מתכוונת לצד השווה שבכל המסעות ולמהותם הכללית, שכולם היו חלק ממסע אחד מארץ מצרים אל ארץ ישראל,

(1) אלשיך כאן. וראה גם כלי יקר ואור החיים כאן.
(2) לפי הראשון ברש"י (ריש פרשתנו), להודיע חסדיו של מקום .. לא תאמר שהיו נעים ומטולטלים כו', "אל שיעיקר ההדגשה כאן היא בענין המסעות (כתירוץ הכללי יקר); אבל לפי' הב' ברש"י (מתנחומא פרשתנו ג) – וכן לפי' המדרש (תנחומא שם), על שקבלו את ישראל עתיד הקב"ה ליתן שכרם, פי' הרמב"ם (מ"ג ח"ג פ"ג) שהובא ברמב"ן כאן, ועוד – ה'י' ראוי למנות החניות" (ל' האוה"ח כאן).
(3) לפי' (הראשון ברש"י) כאן להודיע זה נכתבו המסעות הללו, וראה רש"י דברים (א, מו).

(4) אע"פ שיש בה קביעות (עירובין נה, ב. וראה לקו"ש ח"ו [המתורגם] ע' 248 ואילך).

(5) וע"ד חני' שהיא רק לפי שעה, כמו "וילך למסעיו" (לך יג, ג) שהובא בפרש"י פקודי שם, שנק' "מסע" לפי שאינה חני' (גמר ותכלית) מכיון שלאחרי שעה חזורים ונסעים ממנה.

זו למעלה מזו, שאליהן צריך יהודי להגיע בהליכתו מחיל אל חיל במשך שנות חייו.

ד. "עמידה" ו"הליכה"

ויש לומר, שהסבר לכך הוא:

הסדר הרצוי בחיי האדם הוא, שתמיד יהיה אצלו "מסעי", שהוא יאה תמיד מהלך. כמוסבר בתורת החסידות¹¹, לגבי ההבדל בין "עמידה" לבין "הילוך" בעבודת ה':

במושג "עמידה" הכוונה היא הישירות באותו מצב. גם כאשר עולים לדרגה גבוהה יותר זוהי עליה יחסית בלבד – דרגה הגבוהה יותר ביחס לדרגה הקודמת, אך קשורה אליה ודומה לה, ולכן לאמיתו של דבר לא "התרחק" היהודי מהדרגה הקודמת.

במושג "הליכה" לאמיתותו, הכוונה היא לעליה שלא בערך, שעוזבים לגמרי את הדרגה הנמוכה, והדרגה הגבוהה יותר נעלית ללא יחס כלל מן הדרגה שבה נמצא האדם לפני כן.

ויש לציין מספר דוגמאות: דרגות רבות בתלמידים, זו למעלה מזו, אך שייכות זו לזו, ודרגה שלא בערך היא כאשר הוא נעשה רב ודיין, וגם בכך יש דרגות רבות. וכן, עשר קדושות ה¹², כל אחת נעלית אך יחסית לקודמת. שלא בערך – עליה לגן עדן, ואף בגן עדן יש "כמה וכמה"¹³ מעלות ומדרגות גן עדן זו למעלה מזו עד רום המעלות.

ולכן נאמר בתורה, "אלה מסעי", כדי לרמוז ולהדגיש שהיהודי לא ייעצר ויחנה באותו סוג של עליה מדרגה לדרגה, אלא שעליותיו תהיינה באופן שהעליה הבאה – "מסע" – תהיה שונה ונעלית באין-ערוך מהקודמת, הליכה מחיל אל חיל.

אלא הכוונה היא למיוחד שבכל מסע בפני עצמו, לענין המיוחד כל מסע מבין האחרים, כפי שפירש רש"י⁶, "כאן ישנו כאן הוקרנו..." – אלה הם מסעי, בלשון רבים. וכיון שההבדל בין המסעות הוא במקומות החניה, שהרי המסע זהה בכלם, מדוע נאמר בתורה, "אלה מסעי", ולא "אלה חניות"?

ג. מ"ב המסעות – דרגות בעבודת היהודי

ידועה תורת הבעל-שם-טוב⁷ על המילים "אלה מסעי בני ישראל", שכל מ"ב המסעות נמצאים אצל כל יהודי במשך כל שנות חייו⁸: "אשר יצאו מארץ מצרים" – לידת האדם, ולאחר מכן במשך חייו – שאר המסעות, עד אשר הוא מגיע לשיא של ארץ החיים העליונה.

ומסביר הבעל-שם-טוב, שקברות התאוה היא בחינת החכמה כי שם קברו את העם המתאווים, פירוש מי שבא למדת חכמה אוי בטל ממנו כל התאוות מרוב דבקותו בו יתברך שמו. וכמבואר⁹ שכל המסעות הם "בחינות קדושים וטהורים". גם המסעות שבהם התנהגו ישראל להיפך מרצון ה', הרי המסעות עצמם הם "בחינות קדושות ומעלות רמות". כדוגמא של "קברות התאוה", ש"בטל¹⁰ ממנו כל התאוות מרוב דבקותו": לא זו בלבד שאין קיימת תאוה בפועל, אלא "קברו... המתאווים", בכלל לא אפשרית תאוה.

ולפי זה מתחזקת השאלה דלעיל – מדוע אומרת התורה, "אלה מסעי", שהרי לפי האמור לעיל בודאי צריך להיות הדגש מושם על החניות, הרומזות לדרגות שונות בעבודת ה',

(6) פי' השני כאן.

(7) חובא בדגל מחנה אפרים ריש פרשתנו.

(8) ובארה"ת פרשתנו (ס"ע א' שנב), "שיש בחי' מ"ב מסעות ג"כ בכל יום".

(9) דגמ"א שם.

(10) ראה ארה"ת ח"ש ד"ה ויתן לי (קיד, ב). וראה גם חת"ס פרשתנו עה"פ ויסעו מקברות התאוה (מספר שיר מעין).

עונת הקייטנה – בריאות הגוף והנשמה

ב"ה, יום שלישי פ' ואתחנן אל השם י"א מנחם-אב, ה'תשמ"א ברוקלין, נ.י.

כל החונים/ות במחנה גן ישראל

בכל מקום שהם

ה' עליהם יחיו

שלום וברכה!

שמחתי לשמוע שעונת הקייטנה עוברת עליכם בטוב, בחיזוק בריאות הגוף ובריאות הנשמה גם יחד.

ובודאי אין צורך להסביר לכם שאצל כל אדם בכלל – בריאות הגוף קשורה בבריאות הנפש, ואצל יהודי בפרט – חיי הנשמה הרי הם קיום התורה ומצותי¹, עליהן נאמר "כי הם חיינו ואורך ימינו".

וכיון שהנכם בני עם עליו התורה מעידה כי הוא "עם חכם ונבון" בטח מבינים אתם שמאחר שהנשמה מחי' את הגוף, הרי צרכי הנשמה – לימוד התורה וקיום מצותי¹ – קודמים לכל דבר, ועל ידי כך היהודי בריא ושלם בנשמתו ובגופו גם יחד.

ויהי רצון שתמשיכו בהנהגה האמורה ובאופן דמוסיף והולך במשך כל השנים הבאות,

ובפרט שהשנה היא שנת הקהל (האנשים והנשים והטף), אשר בקשר אלי' נאמר בתורתנו הנצחית: ולמדו ליראה את השם אלקיכם כל הימים אשר אתם חיים,

והבטיחו חכמינו זכרונם לברכה שאין לך דבר העומד בפני הרצון, זאת אומרת שאין הדבר תלוי אלא ברצונכם.

ובפרט שאחרי עונת הקייטנה בא חודש אלול, שחז"ל אומרים כי אלול ראשי תיבות אני לודוי ודודי לי, ו"דודי" זה הקדוש ברוך הוא, אוהב עמו ישראל, הקטנים עם הגדולים, ורוצה בטובתם בכל.

(11) לקו"ת שלח לת, ד. ד"ה צאינה וראינה תרי"ס. סה"מ תרע"א ע' סט ואילך. ועוד.
(12) כלים פ"א מ"ז ואילך.
(13) אגה"ק סו"ס יז.

מתנתן ממשמעות התפילין²⁰, וזהו היסוד הדעת.

וכאמור לעיל מתבטאים בירושלמי בביטוי „הסיע דעתו“, כי זוהי משמעותה של נסיעה – התרחקות והתנתקות ממקום מסויים²².

1. כל מסע הוא יציאה ממצרים

זהו ההסבר לפסוק „אלה מסעי בני ישראל אשר יצאו מארץ מצרים“ – מסעי לשון רבים. אדמו"ר הזקן שואל על כך²³: במסע הראשון מרעמסס לסוכות כבר יצאו ישראל מארץ מצרים, וכיצד ניתן לומר שבאמצעות „מסעי“ (לשון רבים) הם „יצאו מארץ מצרים“? והוא משיב, ש„מצרים“ הוא מלשון מיצר וגבול. וכל עוד שלא הגיעו לדרגא של ירדן ירחו, הם עדיין היו ב„מצרים“ – מיצרים וגבולים, ועדיין לא התנתקו מארץ מצרים, אך יחד עם זאת היתה בכל מסע „יציאת מצרים“ – יציאה מן המיצר והגבול של החניה הקודמת.

על כך נאמר בפסוק „אלה מסעי בני ישראל אשר יצאו מארץ מצרים“:

ה„חניות“ – הדרגות המושגות בעבודת ה' הן עדיין לא השלימות והגמר של יציאת מצרים, צריך לצאת מהמצרים והמגבלות של כל חניה, יש להשתחרר מהישארות בהגבלה ובמיצר, אפילו של הקדושה. אין להיעצר בדרגה מסויימת, אלא החניות הן בעיקר לצורך „חזרו ונסעו“ – „מסעי בני ישראל אשר יצאו מארץ מצרים“.

2. ירידה לצורך עליה

ענין נוסף בכך:

22 וי"ל שהם ע"ד ב' המדריות דהילוך ודילוג, דהילוך הוא למקום (דרגא) שיש לו דרך לגבי מקומו הקודם, שלכן נק' עלי' בסדר והדרגה (לגבי דילוג), משא"כ דילוג הוא עלי' שלא בערך (סה"מ תרע"א שם. המשך תרע"ב ח"ב ע' תקמא. וראה לקו"ת שה"ש מב, ב) – ע"ד הדילוג שמגביה (כל גופו) ושני רגליו מן הארץ, דלא כבהילוך (גם הילוך במרוצה) שרגל א' נשאר על הארץ (כמבואר במקומות הנ"ל).

23 לקו"ת פרשתנו ד"ה אלה מסעי (פג, א).

ה. „נסיעה“ – התרחקות ועזיבה

וביתר עמקות:

בהליכה מחיל אל חיל – עליה שלא בערך – יש שני פרטים: עזיבת הדרגה הקודמת, וההגעה לדרגה הנעלית יותר.

וזהו ההבדל בין שני הביטויים „הליכה“ ו„נסיעה“: ההליכה מדגישה בעיקר את ההליכה קדימה, כדי להתעלות יותר, ואילו הנסיעה איננה מדגישה רק את הצעידה קדימה, אלא את ההתרחקות מהמקום הקודם – „ויסעו...“ – כנאמר „נסעה ונלכה“¹⁴, „נסעו מזה.. נלכה דותינה“¹⁵, „ויסע משה את ישראל מים סוף“¹⁶.

ולכן מוצאים במספר פסוקים¹⁷ את הביטוי „נסע“ במשמעות של „עקר“, עזב. וכך משתמשים בתלמוד הירושלמי בביטוי „הסיע דעתו“¹⁸, במקום „הסיע דעתו“: „הסיע דעתו“ היא שהאדם נעקר ועזב את הענין הקודם,

כפי שקובעת ההלכה¹⁹ לגבי תפילין, ש„אינו נקרא היסח הדעת אלא שעומד בשחוק או קלות ראש... אבל כשעומד ביראה ומתעסק בצרכיו.. ואין דעתו על התפילין ממש אין זה נקרא היסח הדעת“:

כל עוד הוא „עומד ביראה“, למרות ש„אין דעתו על התפילין ממש“ הרי עדיין לא התנתק ממהות ענין התפילין²⁰, שכוונת הנחתן היא שעבוד המוח והלב²¹. רק „כשעומד בשחוק או קלות ראש“ שזוהו ההיפך מענין התפילין, הוא

14 וישלח לג, יב. וברש"י שם: נסע מכאן ונלך.

15 וישב לו, יז. וראה רש"י שם: הסיעו עצמן מן האחוה, ועפ"י הוא לשון „עקירה“, כדלקמן.

16 בשלח טו, כב. וברש"י שם: הסיעו בעל כרחם.

17 ראה שופטים (טו, יד), „ויסע את היתד“ (ובמזודות שם „עקר“). מ"א ה, לא וברש"י שם. ועוד.

18 ראה אנציקלופד' תלמודי ע' הסח הדעת בתחלתו. ושו"י.

19 שו"ע אדה"א א"ח ר"ס כח. שם סמ"ד, מטור ומג"א שם סק"ב. סידור אדה"א ה' תפילין. וראה אנציקלופד' תלמודי ערך הנחת תפילין סעיף ז ושו"י.

20 ראה בב"י לקו"ת ח"ד ע' 152 ואילך.

21 שו"ע (והדאה"ז) א"ח סי' כה ס"ה (יא) סידור שם.

ידוע²⁴ שמ"ב המסעות במדבר הם רמו לתקופת הגלות, כאשר ישראל נמצאים במדבר העמים²⁵. ויוצא, שב„חניות“ במדבר יש ענין של ירידה וגלות, כי מתעכבים ב„מדבר העמים“.

– ועל אחת-כמה-וכמה החניות ב„מקומות היכן הכניסונו“²⁶, שהן בודאי ירידה –

ולמרות זאת נקראות גם חניות אלו בכינוי „מסעי“, המצביע על נסיעה ועליה.

ההסבר לכך הוא²⁷: מטרת הירידה לגלות היא הגאולה שלאחריה – ירידה צורך עליה. ודוקא על ידי הירידה נגרמת עליה – גבוהה יותר מאשר לפני הירידה, כיתרון האור מן החושך.

לפי זה מובן שהירידה לגלות היא חלק מהעליה הכללית כדי להגיע ל„ירדן ירחו“ בחינת הריח, הגילוי של משיח, אשר יהיה (ומנסים אותו על ידי) „מורה ודאין“²⁸.

ואף כאשר יהודי נכשל ח"ו בדבר שאינו כרצון ה', אל לו להתייאש ח"ו, אלא עליו להגיע ליתרון האור מן החושך של הכשלון – שיהיה ענין של „מסע“ ועליה, היתרון של עבודת התשובה. ולכן מכוונה הדבר בתורה בכינוי „מסעי“²⁹, כי בפנימיות ובהעלם זוהי התחלה של עליה.

24 ראה לקו"ת פרשתנו ד"ה אלה מסעי וביאורם.

25 יחזקאל כ, לה.

26 לשון התנחומא פרשתנו ג.

27 ראה בכל זה – לקו"ת ח"ו [המתורגם] ע' 250 ואילך (ובהערה 14 שם) לקו"ת ח"ח [המתורגם] ע' 424 ואילך. ושו"י.

28 סנהדרין צג, ב.

29 ע"ד משנת [לקו"ת ח"ה [המתורגם] ע' 65 ואילך] לענין פ' ד' (ומש"נ שם ג, א), ויעני אברם גר"ז.

ח. הפיכת „בין המצרים“ ל„מסעי“

בכך מובן הקשר בין פרשת מסעי לבין התקופה שבה נקראת פרשה זו³⁰ – בימי בין המצרים, ובסמיכות לר"ח מנחם אב"י³¹, וזאת כדי לעודד את ישראל:

בכניסה לימי בין המצרים, ובמיוחד בתשעת הימים (המתחילים בראש-חודש מנחם אב) המזכירים ליהודי את הירידה הגדולה של הגלות האחרונה – אל לו להתייאש ח"ו מהמצב המר של הגלות, אלא עליו לדעת שכל זה הוא כדי להפוך זאת (אתהפכא – המביאה לידי והפכת³² על ידי ה') לענין של „מסעי“ והתעלות,

ולכן צריך במיוחד להוסיף בימים אלו בחיות ובהתלהבות ואור, ואין³³ אלא תורה³⁴,

וזה מאיר את בין המצרים ומביא בגלוי למסעות ולהתעלות, עד למסע העיקרי שייחפכו ימים אלו „לששון ולשמחה ולמועדים טובים“³⁵, במהרה בימינו ממש.

(משיחות ש"פ מטור"מ תשי"ג, תשכ"א)

30 ראה עוד ביאורים – לקו"ת ח"ח [המתורגם] ע' 408. ע' 444 ואילך, ושו"י.

31 או בר"ח עצמו (כקביעות ש.ז. (תשמ"א)). ולהעיר שבפרשתנו (לג, לח) מפורט (וזמן מיתת אהרן), „בחודש החמישי באחד לחודש“ (אף שסיפור מיתתו דאהרן הוא בפ' חוקת כ, כח). וראה לקו"ת ח"ח [המתורגם] ע' 203 ואילך.

32 – את „אבלם לששון“ (ירמי' לא, יב וראה אה"ת (להצ"צ) איכה ע' א'נו. אה"ת פרשתנו ס"ע א'שפד ואילך. ועוד).

33 שנאמר (משלי, כג) כי נר מצוה ותורה אור (תענית ז, ב)

34 ובפרט בלימוד הלכות בית הבחירה שע"י „כאילו הם עוסקין בבנין הבית“ (תנחומא צו יד), ויתירה מזו – ע"י אין „בנין ביתי בטל“ (תנחומא שם. נת' בארוכה בלקו"ת ח"ח שם).

35 זכר"י ה, יט. רמ"ב"ם סוף הל' תעניות. וראה בארוכה לקו"ת ח"ח [המתורגם] ע' 447 ואילך.